

❖ An Lúibín ❖

23 Bealtaine 2019

Comhdháil Léinn Éireannaigh

Beidh an 24ú comhdháil i dtaobh an Léinn Éireannaigh san Astráil agus sa Nua-Shéalainn ar siúl ar an 9-12 Nollaig 2019 in Adelaide san Astráil Theas. Is é ábhar na comhdhála 'Foregrounding Irish Women : the Antipodes and beyond'.

Tá achoimrí á n-iarraidh (250 focal faoin 31 Bealtaine)

Malairt ghlan ar an domhan thuaidh na Fritíortha ó thaobh na tíreolaíochta agus na samhlaíochta de. Tá eolas á lorg ag stiúrthóirí na comhdhála ar dhaoine a raibh cónaí orthu sna Fritíortha, daoine a bhí gan iomrá go minic ach a raibh baint acu le stair na hÉireann. Soiléireoidh an chomhdháil scéalta nach raibh eolas orthu go dtí le déanaí agus scéalta ar féidir léargas nua a thabhairt orthu. Tá suim ag na stiúrthóirí i dtuiscint leathan ar bhrí na bhFritíortha agus in iniúchadh ildisciplíneach ar na healaíona agus eile.

Breis eolais:

Susan.arthure@flinders.edu.au

Fidelma.breen@adelaide.edu.au

Stephanie.james@flinders.edu.au

Dymphna.lonergan@flinders.edu.au



Caint agus scríbhneoireacht: teangacha Bundúchasacha

Ar an 2 Aibreán 2019, chuir Writing NSW painéal ar bun agus 'Talking Writing: Indigenous Languages' mar ábhar díospóireachta aige. Bhí Cathy Craigie, drámadóir Gamilaroi agus Anaiwon, ina gcathaoirleach ar an bpainéal. Ba iad na daoine eile a bhí páirteach ann an t-údar agus teangeolaí Gamilaraay Donna Gayford McLaren, an file agus scríbhneoir do pháistí Kirli Saunders (bean Gunai), an t-amhránaí Darug Jacinta Tobin agus an scríbhneoir amhrán Nardi Simpson (bean Yuwaalaraay).

Phléigh an painéal an baol atá ag bagairt ar an gcuid is mó de theangacha Bundúchasacha, céard is teanga athghafa ann, an iarracht atá á déanamh ar phobail teanga a chur ar bun, an bhaint atá ag an bhfilíocht le hathbheochan teanga agus rudaí eile.

An díospóireacht:

https://writingnsw.org.au/talking-writing-discusses-the-reclamation-of-indigenous-languages/?utm_source=All+members&utm_campaign=321d8c8c6e-EMAIL_CAMPAIGN_2017_December-Issue_COPY_04&utm_medium=email&utm_term=0_6214aee0ed-321d8c8c6e-125417513&mc_cid=321d8c8c6e&mc_eid=f09c5e26f5



Tíortha nár chuala tú trácht orthu: 4. São Tomé agus Príncipe

Tír oileánda is ea São Tomé agus Príncipe – dhá oileán i ndáiríre, iad suite amach ó chósta thiar na hAfraice i Murascaill na Guine agus tuairim is 140 ciliméadar eatarthu. Is annamh turasóirí ar cuairt ann. In 2016 bhí daonra de 199,910 ann agus an chuid is mó acu de shíol Afracach agus nó de shíol measctha. Is é São Tomé an t-oileán is mó. Tá sléibhte glasa ann, foraois thiubh agus srutháin ag teacht anuas ó learga na n-ardán.



Léarscáil de São Tomé le Johannes Vingboons (1665)

Wikimedia Commons

Is an Phortaingéilis teanga na tíre, ní nach ionadh ós iad na Portaingéalaigh a tháinig ar na hoileáin timpeall 1470 agus gan aon duine ina chónaí ann ag an am. Tháinig lonnaitheoirí ón bPortaingéil, cé gur in éadan a gcos ar dtús é. B'fhurasta siúcra a shaothrú ann agus sa 16ú haois thug na Portaingéalaigh an sluaite sclábhaithe anall ón Afraic chun iad a chur ag obair ar na plandálacha. Ach ba dheacair smacht a choinneáil ar na sclábhaithe sin agus bhí praghas an tsiúcra ag íslíú. Tháinig athrú ar an ngeilleagar dá réir. Faoi lár an 17ú haois bhí an tír mar chaladh idirthurais ag longa a bhí ag tabhairt sclábhaithe ón Afraic go dtí an tIarthar.



Pico Cão Grande

Wikimedia Commons

Sa 19ú haois tharla athrú eile: thosaigh siad ag saothrú caife agus cócó. Leathnaigh plandálacha móra (*roças*) ar fud an oileáin agus iad i seilbh comhlachtaí Portaingéalacha nó tiarnaí talún thar lear. In 1876 chuir an Phortaingéil deireadh leis an sclábháocht ach bhí an obair éigeantais fós ann agus drochíde á tabhairt do na hoibrithe, rud a chothaigh aighneas agus achrann anuas go dtí lár an 20ú haois. In 1953 mharaigh na húdaráis cúpla céad oibrí Afracach de thoradh círéibí. Treascraíodh deachtóireacht Marcelo Caetano sa Phortaingéil i Mí Aibreáin 1974 agus bhain São Tomé agus Príncipe neamhspleáchas amach ar an 12 Iúil 1975 ach níor cuireadh daonlathas ceart ar bun go dtí 1990. Rinne na fórsaí armtha cúpla iarracht ar chumhacht a ghabháil ach tá an saol polaitiúil suaimhneach anois.

Shealbhaigh na crainn a lán seanphlandálacha, agus ba chóir don dúlra neart turasóirí a mhealladh, ach ar éigean atá tionscal turasóireachta ann, cé go bhfuil an rialtas ag iarraidh feabhas a chur ar an scéal. Níl caill ar an dúlra – an íbis is lú ar domhan, speicis mhóra de bheagóinia agus áiteanna neadaireachta do thurtair. Tá sceireanna coiréil ann, cé gur dócha go gcuirfidh an téamh domhanda i mbaol iad. Seachain an cobra dubh, cé gur fearr leis teitheadh ná seasamh. Deirtear gur fiú cuairt a thabhairt ar pé tithe móra atá fágtha sna seanphlandálacha. Tá cathair São Tomé lán d’ealaín, idir sheandialbha agus saothair nua.



Lár chathair São Tomé
Wikimedia Commons

Tá cosúlacht mhór ag an bPortaingéilis a labhraítear go coitianta ann le Portaingéilis na Brasaíle; chomh maith leis sin, tá *Forro* (criól Portaingéilise) le cloisteáil i ndeisceart São Tomé. Is beag ar fad an méid Béarla a labhraítear sa tír, cé go ndealraíonn sé go rachadh cuid Francise chun sochair duit. Bhí fadhbanna móra ag roinnt riamh leis an gcóras oideachais – múinteoirí gan oiliúint cheart, ganntanas téacsleabhar, easpa airgid. Mar sin féin, d’éirigh leis an tír roinnt scríbhneoirí a sholáthar, cé gur dheacair riamh iad a choinneáil sa bhaile.

Bhí clú riamh ar chaife an tíre agus deirtear, má tá blas faighte agat ar an rum, go bhfuil scoth na dí le fáil in São Tomé.



Filí mná i seansaol na nGael (2)

Faoin 17ú haois bhí an fhilíocht shiollach ag dul i léig, ar nós na bpátrún uasal féin. Tháinig cineál eile filíochta chun tosaigh i meadarachtaí aiceanta ba ghaire d’fhilíocht an phobail. Bhí blas oilte fós ar na dánta seo, agus maireann dornán díobh a chum filí mná.



An tEilean Sgitheanach (Oileán an Cheo) 1654
Wikimedia Commons

Bhí iomrá le Màiri nighean Alasdair Ruaidh (1615–1707) i gcríocha Gaelacha na hAlban. Ní fios cár rugadh agus tógadh í ach bhí baint aici le muintir Mhic Leoid ar an Oileán Sgitheanach agus na Hearadh. Bhí sí mórálach as an bpór uasal a bhí inti agus mhol sí nó chaoin sí taoisigh a muintire, mar a rinne filí na scol roimpi, ach bhain sí feidhm as friotal nádúrtha an phobail. Ní fios an raibh scríobh na teanga aici, ach tá rian an traidisiúin léannta ar a saothar in éineacht le nádúrthacht na hamhránaíochta. File ceoil ba ea í.

Ri fuaim an taibh
Is uaigneach mo ghean;
Bha mise uair nach b'è sud m' àbhaist.

Ach pìob nuallanach mhòr
Bheireadh buaidh air gach ceòl
An uair a ghluaiste i le meòir Phàdraig

Gur mairg a bheir gèill
Do'n t-saoghal gu lèir
Is tric a chaochail e cheum gàbhaidh

Gur lionmhoire a chùrs
Na'n dealt air an driùchd
Ann am madainn an tùs Màighe

Chan fhacas ri m' rè
Aon duine fo'n ghrèin
Nach tug e ghreis fèin dhà sin.

Thoir an t-soraidh so bhuam
Gu talla nan cuach
Far am biodh tathaich nan truagh dàimheil...¹

*Le fuaim na farraige is uaigneach m' aigne; bhí mise tráth agus níor ghnách liom é sin a chloisteáil
Ach an phíob ghlórach mhór a bhéarfadh bua ar gach ceol nuair a ghluais méara Phádraig í;
Is mairg a thugann muinín don saol mór, ós minic a d'athraigh sé a chéim gháibh
Agus is líonmhaire a chúrsa ná na braonta geala ar an drúcht ar maidin i dtús na Bealtaine;
Ní fhaca mé le mo ré aon duine faoin ngrian nár bhuaile an saol buille air.
Tabhair an bheannacht seo uaim go halla na gcorn mar a bhfuil taithí na dtruanna dáimhiúla...*

Éireannach agus bean uasal ba ea Fionnuala Ní Bhriain (Fionnghuala Inghean Dhomhnaill Uí Bhriain) (c. 1557-1657). Níl ach dán amháin dá cuid againn,² caoineadh i ndiaidh a fir chéile, Uaithne, agus seo cúpla rann as (i litriú athchóirithe).

In ainm an Spioraid Naoimh d'imirce, 'Uaithne
is triall ó thigh bhig go tigh mhuar sibh
bhéarfaidh an tArdrí dá lánbhí suas tu
don ádhbha³ ann ná faighir⁴ gábh ná guasacht.

Bíodh mórmhac na hóghe gan ghruaim riot⁵
do bhrí tú bheith scaoilteach⁶ fá a bhfuairais
's ná raibh stór cófra ná guais ort,
eaglais is aos ealaíon gan ghruaim riot...

B'fhéidir gur bhean de Bhrianach Caitilín Dubh (fl. 1624). Tá cúig dán fada luaite léi in aon lámhscríbhinn amháin agus cuma shlachtmhar phroifisiúnta orthu. Rinne sí marbhnaí ar Dhonnchadh Ó Briain, 4ú hIarla Tuamhuamhan (d'éag 1624), ar a dheirfiúr Máire, ar a fear siúd Toirdhealbhach Ruadh Mac Mathghamhna ó

¹ 'Crònan an Taibh,' Ich 44: J. Carmichael Watson (eag.), *Órain agus Luinneagan Gàidhlig le Màiri nighean Alasdair Ruaidh*, Scottish Gaelic Texts Society, Edinburgh, 1965

² Bourke, Angela (eag.), *The Field Day Anthology of Irish Writing*, Volume 4, Ich 396. NYU Press 2002

³ ádhbha = áit chónaithe

⁴ ná faighir = nach bhfaighidh tú

⁵ riot = leat

⁶ scaoilteach = fial

Chluain Idir Dhá Lá (d'éag 1629), agus ar Dhiarmaid Ó Briain, 5ú Barún Inse Uí Chuinn (d'éag 1624). Seo dhá rann as an dán a rinne sí i gcuimhne ar Dhonnchadh (i litriú athchóirithe).

Do chuala⁷ tásca⁸ do chráigh fir Éireann
do chuir a mnáibh thar bharr a gcéille
d'fhág a n-údair brúite tréithlag
's do chuir an chliar fá chiaich in éineacht,
bás an iarla Uí Bhriain na dtréanbheart.

Gliaire⁹ do cheap¹⁰ fiaghort Féidhlim,
do chuir a riaghail¹¹ ar na séimhfhir,
talltóir¹² i gcoigríochaibh baogail,¹³
feitheoir sreabh¹⁴ lér sleasadh Éire,¹⁵

caiptín sluachruaite¹⁶ na mbéimeann,
ginearál na harmála ba thréine,
buachaill bó¹⁷ Chláir Fódla in éineacht,
an gadhar loirg lér scriosadh na faolchoin...¹⁸

Is díol spéise é go bhfuil sé amhrán déag de chuid Mhàiri nighean Alasdair Ruaidh ar marthain, i bhfad níos mó ná an méid dánta a tháinig anuas chugainn ó na filí Éireannacha. Mhair saothar Mhàiri i mbéal an phobail, ar ndóigh; bhí na filí eile ag brath níos mó ar sheachadadh na lámhscríbhinní agus iad in iomaíocht mar sin le filí gairmiúla na scol.

Na filí mná úd nár fhág againn ach dán amháin nó cúpla dán is léir óna saothar go raibh an-taithí cheana acu ar an gcumadóireacht. Ach níl fáil anois ar an gcuid eile dá saothar. Dánta iad siúd a d'éalaigh uainn agus nach dtiocfaidh ar an bhfód seo arís.

Más beag é líon na mbanfhilí oilte Gaeilge sa 16ú agus sa 17ú haois, caithfear a fhiafraí an lú an líon sin ná líon a leithéidí i dtíortha eile ag an am. Dá laghad é líon na bhfilí úd i Sasana bhí baicle mhaith ann: Mary Herbert (Cuntaois Pembroke); Aphra Behn; an Bhantiarna Mary Carey; Elizabeth Cary (Bíocuntaois Falkland); an Bhantiarna Jane Cavendish; Margaret Lucas Cavendish (Bandiúc Newcastle-upon-Tyne); Elizabeth Egerton (Cuntaois Bridgewater); Sarah Fyge Egerton; Anne Finch (Cuntaois Winchilsea); Lucy Hutchinson; agus a lán eile.

Ach ba cheart súil a chaitheamh ar thíortha eile in iarthuaisceart nó in iardheisceart na hEorpa. Sa tSualainn faighimid Sophia Elisabet Brenner, Ebba Maria De la Gardie, Johanna Eleonora De la Gardie, Beata Rosenhane agus Vendela Skytte. San Ísiltír faighimid Titia Brongersma, Katharyne Lescaillje (Catharina Lescaille), Catharina Questiers, Anna Maria van Schurman, Maria Tesselschade Roemers Visscher, Cornelia van der Veer agus Anna Roemers Visscher. Sa Phortaingéil faighimid Filipa de Almada (sa 15ú haois), Violante do Ceo agus Maria do Ceo.

⁷ do chuala = chuala mé

⁸ tásca = tuairisc (bháis)

⁹ gliaire = laoch

¹⁰ do cheap = a chuir srian le

¹¹ riaghail = riail

¹² talltóir = creachadóir

¹³ i gcoigríochaibh baogail = i gcoigríocha baoil

¹⁴ feitheoir aibhneacha

¹⁵ lér sleasadh Éire = a chuimsigh Éire

¹⁶ sluachruaite = cruaithe ó bheith ag troid le sluaite

¹⁷ buachaill bó = 'fear cosanta'

¹⁸ Bourke, *op. cit.*, lch 399

Is cosúla na tíortha úd leis na críocha Gaelacha ná le Sasana i dtaca le líon filí mná de sa tréimhse atá i gceist. Cuimhnimis arís ar bhanfhilí na Gaeilge a bhfuil cuid dá saothar againn fós: Isibeul Ní Mhic Cailín, Aithbhreac inghean Coirceadail, Bríd Nic Gearailt, Màiri nighean Alasdair Ruaidh, Fionnuala Ní Bhriain agus Caitilín Dubh. Seisear filí, agus ní beag an dream iad i dtaca le holc. Ní deacair a shamhlú go raibh cuid eile fós ann, cé nár fhág siad lorg ar stair liteartha a bhí claonta riamh chun saothar na bhfear.

Ní dócha go dtiocfar ar fhilí eile dá leithéid; caithfimid sult a bhaint as a bhfuil againn de shaothar éigse mná.



Dán le Colin Ryan

Seachain

Seachain (a dúradh) an meangaire
is cealgadh milis an earraigh
an lámh a bhronnfaidh féirín ort

seachain (a dúradh) an dóchas
is ná géill do cheol fidléara
ná d'áthas na hóige

ach chonaic tú an chraobh faoi bhláth
an rud nár gealladh duit riamh
is arraing ann a mhairfeadh

arraing a leanfadh go bás thú

Mura mian leat *An Lúibín* a fháil, cuir teachtaireacht dá réir chun rianach@optusnet.com.au.

If you do not wish to receive this newsletter, please send an email accordingly to rianach@optusnet.com.au.